

RECENZIE

SCHVARC, Michal. *JÁNOS ESTERHÁZY A JEHO MIESTO V MODERNÝCH SLOVENSKÝCH DEJINÁCH/JÁNOS ESTERHÁZY AND HIS PLACE IN MODERN SLOVAK HISTORY*. Bratislava: Ministerstvo zahraničných vecí SR, 2023.
DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2024.72.4.9>

János Esterházy už dlhé roky zaujíma ústredné miesto v maďarsko-slovenskom historickom diskurze. Napriek tomu slovenská historiografia doteraz skôr len reagovala na maďarské podnety, pričom jej chýbal vlastný komplexný pohľad na tohto často diskutovaného politika. Prítom by to bolo veľmi potrebné, pretože ide o významnú osobnosť slovenských dejín. V období rokov 1939 a 1945 bol nepopierateľným politickým vodcom Maďarov na Slovensku a jeho činnosť výrazne ovplyvnila dobové dejiny Slovenska.

Správa o vydaní slovensky písaného zväzku o Jánosovi Esterházym vzbudila veľké očakávania. Keď som však vzal do rúk dvojjazyčnú slovensko-anglickú publikáciu *János Esterházy a jeho miesto v moderných slovenských dejinách/János Esterházy and his place in modern Slovak history*, uvedomil som si, že je to niečo iné, než som očakával. Kniha s tvrdým obalom, ktorá má 191 strán, totiž nie je politickým životopisom – a ani ním nechce byť. Autorský text má len asi 30 strán (v oboch jazykoch spolu 60 strán) a je doplnený rozsiahlou zbierkou dokumentov.

Táto časť je najhodnotnejšou časťou publikácie, keďže autor vybral menej známe pramene, ktoré boli doteraz širokej verejnosti nedostupné. Skutočný význam 25 dokumentov publikovaných v pôvodných jazykoch (slovenčina, nemčina, angličtina) spočíva v tom, že rozširujú interpretačný rámec autorovho textu a prinášajú multiperspektívny pohľad. Autor tak dáva čitateľovi príležitosť hlbšie sa zamyslieť nad jeho tvrdeniami a potenciálne dospieť k odlišným záverom. Z tohto hľadiska sú mimoriadne cenné dokumenty číslo 1 a 2, t. j. dva výsluchové protokoly Jánosa Esterházyho: prvý z roku 1945 a druhý z roku 1949. Patria totiž medzi jedny z mála prameňov, v ktorých hovorí sám Esterházy.

Druhé prekvapenie nastalo, keď som zistil, že vydavateľom knihy je Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky, čo ma prinútilo k opatrnosti, pretože v našom regióne politika len zriedka podporuje vydávanie vedeckých kníh a ak tak urobí, vždy sú za tým konkrétne úmysly. Neviem, či je to tak aj v tomto prípade, ale zrejme nie je náhoda, že slovenské ministerstvo zahraničných vecí podporilo práve publikáciu o Jánosovi Esterházym. Ak to bolo urobené za účelom, aby slovenská strana poskytla akúsi odpoveď na aktivity maďarskej odbornej a politickej verejnosti v súvislosti s Jánosom Esterházym, nebolo by to prekvapujúce.

Bez ohľadu na pozadie vydania knihy, ktoré nepoznám, autor Michal Schvarc, ktorý patrí k najvýznamnejším predstaviteľom súčasnej slovenskej historiografie, mal ťažkú úlohu, pretože táto téma je tak trochu mimo jeho komfortnej zóny. Venuje sa totiž predovšetkým výskumu slovensko-nemeckých vzťahov a dejinám nemeckej menšiny na Slovensku, ktoré sa napriek všetkým styčným bodom líšia od histórie maďarskej menši-

ny. Napriek tomu je potrebné poznamenať, že hoci nesúhlasím so všetkými autorovými tvrdeniami, ide o serióznu odbornú prácu, ktorá môže byť dôležitým príspevkom do vedeckej diskusie na danú tému.

Hneď na začiatku svojho príspevku uvádza, že nemá v úmysle zaoberať sa témou v jej celistvosti, ale chce sa sústrediť len na niekoľko otázok, ktoré sú v centre diskusie o Esterházym. Sú to: Esterházyho úloha pri rozbití Československa v rokoch 1938 – 1939, pôsobenie maďarského politika vo vojnovom slovenskom štáte s osobitným dôrazom na jeho postoj k židovskej otázke a napokon proces s Esterházym pred Národným súdom v roku 1947.

Z hľadiska publikácie je dôležité, že autor už na prvej strane konštatuje (preberajúc názor Štefana Šutaja), že o Esterházym doteraz nebola napísaná žiadna vedecká práca, ktorá by realisticky predstavila život maďarského politika, bez zbytočných prívlastkov, fráz, mýtov a legiend. Tento výrok – keďže slovenská strana sa ani nepokúsila o komplexné zhodnotenie Esterházyho osobnosti – má byť zrejme kritikou maďarskej literatúry, najmä prác Imreho Molnára, ktorý inicioval výskum Esterházyho, vydal o ňom niekoľko kníh a v súčasnosti sa usiluje o jeho blahorečenie. Schvarc je k Molnárovmu dielu značne kritický. Domnieva sa, že Molnárova práca je poznačená svojvoľnou interpretáciou prameňov a miestami aj fabuláciami, a preto podľa neho treba považovať Molnárovu biografiu o Esterházym skôr za hagiografiu než za vedecký životopis.

Význam tejto ostrej kritiky je dôležité zdôrazniť aj preto, že oficiálna maďarská politika pamäti a jej stúpenci akceptujú výlučne obraz Esterházyho, ako ho vykreslil Molnár. Preto sa o Esterházym, ktorý sa stal rigidným symbolom, len ťažko môže rozvinúť skutočná odborná diskusia. Ti, ktorí si chcú o Esterházym vytvoriť diferencovanejší obraz, sú často vykresľovaní ako zradcovia Maďarstva či predstavitelia cudzích záujmov.

Pokiaľ ide o Molnára, vo mne vzbudzuje úctu jeho oddanosť tejto téme. Treba však priznať, že jeho silná emocionálna väzba na Esterházyho osobu nie vždy prospieva odbornosti jeho historickej práce. Vedecký výskum a beatifikácia kohokoľvek sú totiž odlišné žánre. Jeden spočíva v používaní nástrojov vedeckého poznania a druhý je založený predovšetkým na viere. Historik je poháňaný pochybnosťami, ale blahorečenie niekoho predpokladá práve ich absenciu.

Napriek tomu má dielo I. Molnára o Esterházym značnú hodnotu a jeho vedecký prínos je nesporný. Niektoré jeho závery síce môžu pôsobiť prehnane alebo tendenčne a spôsob, akým niekedy narába s prameňmi (vrátane zamlčavania určitých aspektov), je možné a aj treba kritizovať, ale množinu vedomostí, ktoré nazbieral, by bolo chybou vyhodiť z okna *en bloc*. Inými slovami, nestačí povedať, že nie je dôveryhodný, ale každé jeho tvrdenie treba posudzovať jednotlivo, súhlasiť s ním, diskutovať o ňom alebo ho vyvrátiť.

Prvým významným obdobím Esterházyho politickej kariéry boli 30. roky 20. storočia. Vtedy bol ako „muž Budapešti“ zvolený do čela Krajinskej kresťansko-socialistickej strany a od roku 1936 sa stal spolupredsedom Zjednotenej maďarskej strany. Toto obdobie, keď v maďarskej politike na Slovensku pôsobili aj výraznejšie osobnosti ako on (napr. Géza Szüllő alebo József Szent-Ivány), z hľadiska jeho politickej činnosti možno vnímať ako prípravu na obdobie rokov 1938 – 1945, ktoré bolo vrcholom jeho kariéry.

Pokiaľ ide o medzivojnové obdobie, Schvarc správne poukazuje na to, že jednou z dôležitých hybných síl Esterházyho (ale nielen jeho) správania (okrem túžby po revízií hraníc) bola československá národnostná politika. Tá napriek v zásade demokratickému charakteru štátu nereflektovala potreby maďarskej komunity a spôsobila Maďarom v Československu mnohé krivdy. Má pravdu aj v tom, že táto nie príliš prezieravá národnostná politika prispela k ostrej opozičnosti maďarskej politiky na Slovensku a v dlhodobom horizonte zahнала maďarské obyvateľstvo do náručia Budapešti. K tomu by som doplnil, že zodpovednosť československých vlád je aj preto veľká, lebo počas dvadsiatich rokov prvej republiky sa ani len vážnejšie nepokúsili získať na svoju stranu maďarské obyvateľstvo a maďarských politických predstaviteľov na Slovensku. Samozrejme, Maďarov bolo oveľa menej ako Nemcov a vládna väčšina nikdy nepotrebovala hlasy 9 – 10 maďarských poslancov, ktorí sa dostali do Národného zhromaždenia. Vážnou chybou ale bolo, že Praha sústredila pozornosť výlučne na zmierenie so sudetskými Nemcami.

Schvarc taktiež správne poukazuje na to, že Esterházy sa v súlade s politikou Budapešti a v úzkej spolupráci s ňou usiloval predovšetkým o dezintegráciu Československa, čo mohlo byť prvým krokom k zmene trianonských hraníc. V tejto súvislosti býva Esterházy často označovaný za agenta Budapešti, no Schvarc sa tomuto termínu našťastie vyhýba. Úzke kontakty Esterházyho a ďalších maďarských politikov s Budapešťou totiž nemali tajný, konšpiračný charakter, ale boli známe aj československým úradom. Vzhľadom na vtedajšiu prísnu kontrolu hraníc boli všetky prechody hraníc úradmi evidované a československé orgány rezortu vnútra boli o všetkých dôležitých udalostiach informované prostredníctvom dobre vybudovanej siete informátorov. Praha o všetkom vedela a v podstate mlčky brala na vedomie, že maďarskí politici na Slovensku pravidelne informujú Budapešť o vývoji tunajšej politiky a každý dôležitý krok konzultujú s predstaviteľmi maďarskej vlády.

Autor síce zdôrazňuje Esterházyho budapeštianske kontakty a jeho snahu o zmenu hraníc, ale zároveň neprehráda, že Esterházy si na rozdiel od druhého predsedu Zjednotenej maďarskej strany Andora Jarossa chcel zachovať väčší odstup od Nemecka a od Sudetonemeckej strany. Roku 1938 to bol práve Esterházy, kto odmietol, aby sa ZMS alebo maďarské obyvateľstvo uchýlili k radikálnym, násilným prostriedkom na dosiahnutie svojich cieľov.

V lete a na jeseň 1938 urobil všetko pre to, aby presvedčil slovenskú politickú elitu o návrate do „tisícročnej spoločnej vlasti“. Nie som si však istý, že zdieľal ilúziu, tak charakteristickú pre vládne kruhy v Budapešti, že Slováci sú obeťami pražského imperializmu a že ak budú mať možnosť, dobrovoľne sa vrátia do lona svätého Štefana. Možno rozmýšľal ako jeho sestra Lujza, ktorá v jednom zo svojich spisov vyjadrila presvedčenie, že bez toho, aby Maďari priznali svoje staré hriechy voči Slovákom a uskutočnili sociálne a spoločenské reformy, ktoré by urobili Maďarsko príťažlivým, sú predstavy o dobrovoľnom návrate Slovákov do Maďarska len nebezpečnými ilúziami a sebaklamom.

Pokiaľ ide o roky druhej svetovej vojny, Schvarc sa zameriava na dva aspekty Esterházyho postoja a činnosti: jeho vzťah k režimu a nacistickej ideológii a jeho postoj k židovskej otázke. V oboch týchto otázkach polemizuje s maďarskou historiografiou. Kým tá zdôrazňuje Esterházyho silné kresťanské presvedčenie a prezentuje ho ako odporcu Tisovho režimu, Schvarc tvrdí, že Esterházyho kresťanskosociálna orientácia

z neho ešte neurobila aktívneho odporcu nacistického režimu. To isté podľa neho platí aj o Esterházyho opozícii voči Franzovi Karmasinovi, ktorá podľa Schvarca nevyplývala z Esterházyho protinacistického postoja, ale „z osobnej animozity a vzájomnej rivality oboch mužov“. Schvarc pozná Karmasina veľmi dobre, takže akceptujem jeho postoj, len chcem dodať, že okrem osobnej rivality boli aj politickými rivalmi, pretože maďarské strany a Karpatskonemecká strana súperili o hlasy slovenských Nemcov.

Autor má nepochybné pravdu, že Esterházy nesie ako poslanec slovenského parlamentu svoju zodpovednosť za nastolenie autoritatívneho režimu s totalitnými znakmi. Treba však dodať, že zodpovednosť radových poslancov snemu je iná ako napríklad členov vlády, ktorí sú v rozhodovacej pozícii. Naznačuje to aj povojnové retribučné súd-nictvo – ale o tom neskôr.

Keďže sa nezachovali Esterházyho egodokumenty (alebo ich rodina doteraz nezverejnila), zrekonštruovať jeho názory a motivácie nie je vždy jednoduché, ako by sa mohlo zdať. Myslím si však, že je možné tvrdiť, že nebol ani fašistom, ani zástancom národného socializmu. Hovoril to otvorene aj v časoch, keď to nebolo populárne. Tento názor na Esterházyho nezastáva iba súčasná maďarská historiografia, ale aj jeho súčasníci, ktorí stáli na opačnej strane politického spektra. Napríklad ľavičiar Rezső Szalatnai či komunista Zoltán Fábry, ktorí nemali dôvod obhajovať Esterházyho, ale urobili tak. Pravdepodobne preto, lebo si boli vedomí, že Esterházyho postoje prispeli k tomu, že Maďarská strana na Slovensku a väčšina maďarského obyvateľstva sa nepostavila za myšlienky národného socializmu. Esterházy bol pritom pragmatickým politikom a ideologické rozdiely mu nebránili v nadväzovaní vzťahov s predstaviteľmi nacistického Nemecka. Jeho postoje im však neboli neznáme. Nemecko vzhľadom na svoje záujmy v priestore Dunajskej kotliny taktiež pristupovalo k Esterházymu pragmaticky.

Esterházyho osoba však výrazne prekážala príslušníkom hnutia Šípových krížov na čele s Ferencom Szálásim, ktorí sa 15. októbra 1944 s pomocou Nemcov chopili moci v Maďarsku. Nie je preto prekvapením, že vláda Šípových krížov sa po prevzatí moci pokúsila odstavíť Esterházyho z čela Maďarskej strany a nahradiť ho niekým, kto by viac vyhovoval nemeckým záujmom a predstavám nyilasovcov. To sa im však nepodarilo.

Pokiaľ ide o Esterházyho postoj k židovskej otázke, so Schvarcovými závermi možno zväčša súhlasiť. Esterházymu nebol cudzí protizidovský postoj, a sú známe viaceré jeho prejavy, ktoré naznačujú, že podporoval opatrenia zamerané na obmedzenie hospodárskeho či spoločenského vplyvu Židov. Odmietol však rasovú politiku a deportácie Židov. Svoje stanovisko k tejto otázke jasne vysvetlil predsedovi parlamentu Martinovi Sokolovi:

„Návrh zákona o vystahovaní židov je obsahovo taký, že si ho v žiadnom prípade nemôžem osvojiť a hlasovať zaň. Od svojho najmladšieho veku som mal protizidovskú orientáciu a tú si zachovám do smrti. To však neznamená, že mojím hlasom prispejem k zákonu, ktorý pošliapava všetky ľudské a božie zákony. Pri vystahovaní židov Slováci vystupujú nie proti náboženstvu, ale proti rase, a to je o dôvod viac, prečo budem hlasovať proti návrhu. Maďarstvo tvorí na Slovensku národnostnú menšinu, preto

je úplne nemožné, aby prijalo a podporilo návrh zákona, ktorý väčšine dáva právo na to, aby vysídliła menšinu...“

Je to jasný prejav a nevidím dôvod pochybovať o ňom.

V súvislosti s Esterházyho postojom k židovskej otázke je užitočné pripomenúť postoj maďarskej politiky na Slovensku k tejto otázke. Ten bol v období medzi dvoma svetovými vojnami jasne poznačený dištancom od antisemitizmu. Platilo to tak pre Esterházyho Krajinskú Kresťanskosocialistickú stranu (Országos Keresztényszocialista Párt – OKP), ako aj pre Maďarskú národnú stranu (Magyar Nemzeti Párt – MNP) Andora Jarossa. Jediný rozdiel bol v tom, že v OKP neboli Židia, ale v MNP áno. Obe strany však vedeli, že Židia sú tiež menšinou a že väčšina z nich hovorí po maďarsky, a preto sú potenciálnymi spojencami proti Prahe. K zmene došlo po prvej viedenskej arbitráži. Tá časť Zjednotenej maďarskej strany, ktorá sa dostala do Maďarska, si rýchlo osvojila slovník krajnej pravice. Už koncom roku 1938 sa vo verejných prejavoch jej predstaviteľov objavila požiadavka na urýchlené riešenie židovskej otázky. Andor Jaross sa stal v roku 1944 ministrom vnútra zodpovedným za deportácie maďarských Židov a po vojne bol oprávnené popravený. Naproti tomu tá časť Zjednotenej maďarskej strany (Egyesült Magyar Párt – EMP), ktorá zostala na Slovensku, sa naďalej dištancovala od otvorených antisemitských prejavov.

Tento rozdiel pravdepodobne nevyplýval z toho, že Maďari, ktorí zostali na Slovensku, boli menej náchylní na antisemitizmus ako tí, ktorí žili na arbitrážnom území. Skôr šlo o rozdielne politické okolnosti. Jarossovci sa v Maďarsku stali súčasťou väčšiny, a tak Židov už nepotrebovali ako potenciálnych spojencov. Esterházyovci, ktorí zostali na Slovensku, však áno. Preto si môžeme položiť zaujímavú hypotetickú otázku: aký by bol postoj Jarossa a Esterházyho k židovskej otázke a aké by boli ich osudy, keby Jaross zostal na Slovensku a Esterházy sa dostal do Maďarska?

Schvarc uznáva, že maďarský politik preukázateľne poskytol pomoc niektorým prenasledovaným osobám a rodinám. Spochybňuje však, či Esterházy zohral v roku 1942, keď Židia masovo utekali zo Slovenska do Maďarska, takú významnú úlohu, ako to tvrdia Imre Molnár alebo István Janek. Na podporu svojho stanoviska uvádza niekoľko prameňov, ktoré nepotvrdzujú takúto činnosť. Mój názor však aj v tomto prípade je, že ak chceme vidieť veci jasne, treba taxatívne preskúmať pravdivosť tých prameňov, ktoré uvádza Molnár. Tento krok je zásadný a nemožno ho vynechať.

Osobne mám dojem, že diskusia o tom, koľko ľudí Esterházy zachránil, je trochu mimo podstaty. Záleží vôbec na presnom počte? Alebo sa aj na neho vzťahuje múdrosť z filmu *Schindlerov zoznam*: „Kto zachráni život jedného človeka, zachráni celý svet.“ To sú však morálne otázky, na ktoré historik nemusí nutne odpovedať.

V záverečnej časti štúdie sa autor zaoberá procesom s Esterházyom pred Národným súdom v Bratislave a stavia sa proti tým, ktorí spochybňujú čistotu procesu. Na rozdiel od nich si Schvarc nemyslí, že pri odsúdení Esterházyho zohrala hlavnú úlohu jeho národnosť. Ďalej konštatuje, že hoci opodstatnenosť výšky trestu môže byť diskutabilná, označovať trestné stíhanie a proces samotný za zmanipulované, bez uvádzania relevantných prameňov, je účelové a zavádzajúce.

Priznám sa, že práve s touto časťou Schvarcovho textu mám najväčší problém. Hoci jeho stanovisko je legitímne, akoby vypadol z roly historika. Namiesto zdôvodnenia svojho postoja historickými prameňmi argumentuje tým, že opätovné otvorenie všetkých rozsudkov ľudových súdov by vytvorilo nebezpečný precedens. Navyše upozorňuje, že k revíziám rozsudkov ľudových súdov nedošlo ani v Maďarsku. V tom má asi úplnú pravdu, ale to ešte nie je dôkazom toho, že proces proti Esterházymu bol regulárny.

Samozrejme sa zhodneme v tom, že retribučné súdnictvo bolo legitímnym a nevyhnutným prvkom v procese vedúcom k uzavretiu vojny. Aj v tom, že na Esterházyho stíhaní nie je nič výnimočné. Okolnosti však vyvolávajú niekoľko otázok.

Prvá sa týka samotnej organizácie súdneho procesu. Už to, že Esterházy nebol prítomný (bez vlastného zavinenia) a obhajoval ho štátom ustanovený advokát, nie je najoptimálnejšie. Pripúšťam, že so soviectmi to nebolo jednoduché, a to, že Esterházyho nevydali, nebola nevyhnutne chyba československej strany. Avšak rýchlosť, s akou sa súdne konanie uskutočnilo, vyvoláva pochybnosti o dobrej vôli súdu. Ak sa pozrieme na najznámejšie procesy (Tiso, Mach, Ďurčanský, Tuka), vidíme, že im predchádzala niekoľkomesačná príprava, ktorá aj obhajobe poskytla dostatok času na prípravu. A tí ho aj dobre využili. Samotný (spojený) proces s Tisom, Machom, Ďurčanským trval štyri mesiace, s Tukom 17 dní. Esterházyho proces, ktorý rozhodol o jeho živote, trval jeden deň. Ak by sa to dialo v revolučnom období po skončení vojny, keď aj v západnej Európe boli na programe dňa rozsudky smrti vynesené ľudovými súdmi, možno by bol tento zhon pochopiteľný. Avšak prečo to bolo potrebné na jeseň 1947? Navyše obhajkyňa, ktorá bola neprítomnému Esterházymu stále sa nachádzal v Sovietskom zväze) určená, dostala obžalovací spis len päť dní pred pojednávaním a obhajobe dokonca nebolo umožnené ani predvolať svedkov. Myslím si, že aj tieto okolnosti stoja za zamyslenie.

S pochybnosťami sa pozerám na opodstatenosť rozsudku smrti, ktorý vyniesol Národný súd nad Jánosom Esterházym. Schvarc zdôrazňuje, že tzv. retribučné nariadenie č. 33/1945, na základe ktorého bol Esterházy stíhaný, sa vzťahovalo na všetkých poslancov Slovenského snemu. A tak to aj je. Avšak približne štvrtina zo 63 poslancov nebola vôbec postavená pred Slovenský národný súd a z tých, ktorí pred súd predstúpili, bola takmer tretina buď oslobodená, alebo dostala len ústne pokarhanie. Len niekoľkým boli udelené dlhšie tresty odňatia slobody (viac ako 10 rokov), napríklad Matejovi Hutkovi, ktorý sa aktívne podieľal na deportáciách Židov. Najprísnejší trest, trest smrti, bol udelený trom poslancom: Josefovi Steinhübelovi, Sigmundovi Keilovi a Jánosovi Esterházymu. Dvom Nemcom a jednému Maďarovi. Samozrejme, môže to byť náhoda, ale príliš by som na to nevsádzal. Steinhübelovu a Keilovu činnosť a mieru ich viny dokáže oveľa lepšie posúdiť kolega Schvarc, ja by som sa v ich prípade neodvážil zaujať stanovisko. Všimol som si však, že Steinhübelov príbeh sa trochu podobá na ten Esterházyho. V máji 1942 ani on nehlasoval za deportácie slovenských Židov (vyšiel z rokovacej sály) a verejne kritizoval fakt deportácií. Neskôr však bol aj jeho trest smrti zmenený na doživotné väzenie.

Podľa Michala Malatinského Národný súd v Bratislave vyniesol celkovo 17 rozsudkov smrti, z ktorých väčšina sa týkala vojnových zločinov, ako týranie, zabitie alebo deportácie civilného obyvateľstva, neľudské zaobchádzanie s vojnovými zajatcami a úmyselné zničenie majetku. Medzi odsúdenými na smrť boli aj najvyšší predstavitelia slo-

venského štátu (Jozef Tiso, Vojtech Tuka, Ferdinand Ďurčanský), ktorí niesli zodpovednosť za udalosti na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. Odsúdení boli aj jednotlivci, ktorí mali priamu zodpovednosť za osud slovenských Židov (Anton Vašek, Otomar Kubala), ako aj tí, ktorí sa dopustili zdokumentovaných vojnových zločinov na východnom fronte a pri potláčaní Slovenského národného povstania (generál SS Hermann Höfle, Ladislav Kleinert), vrátane predstaviteľov nacistického Nemecka (Hanns Ludin).

Esterházy nepatrí do žiadnej z týchto skupín, nemožno ho obviňovať ani z násilia voči civilnému obyvateľstvu, ani zo šírenie nacistických myšlienok. Bol odsúdený ako „domáci zradca“ podľa § 2 retribučného dekrétu SNR č. 33/1945, ktorý sa týkal trestných činov ako rozbitie Československa a demokratického zriadenia, propagácia činnosti fašistických okupantov a domácich zradcov a verbálne urážanie Sovietskeho zväzu a jeho spojencov. Z 83 obžalovaných pred bratislavským Národným súdom bolo ďalších 8 odsúdených na základe tých istých bodov retribučného dekrétu, ale ich tresty boli oveľa miernejšie.

Niet pochyb, že podľa paragrafov retribučného dekrétu bol Esterházy vinný. Je nepochybné, že sa opakovane vyjadroval urážlivo o Sovietskom zväze a Československej republike. A hoci nezohral aktívnu úlohu pri vzniku autonómneho Slovenska a ani samostatného slovenského štátu (v predmetnom paragrafe sú tieto dve udalosti označené za najdôležitejšie momenty rozbitia Československa), jeho konanie do určitej miery prispelo k rozpadu Československa v rokoch 1938/39.

Otázka, prečo bol Esterházy tak prísne potrestaný a či si naozaj zaslúžil trest smrti je namieste obzvlášť preto, že niektorí jedinci vyviazli s oveľa nižšími trestami za oveľa závažnejšie trestné činy. Vezmime si napríklad Alexandra Macha.

Odpoveď na ňu možno hľadať v osobitostiach vtedajšieho retribučného súdництва na Slovensku. Podľa údajov, ktoré zverejnil Antonín Rašla, 68 % odsúdených v retribučnom súdnictve (vrátane okresných a miestnych ľudových súdov) tvorili osoby maďarskej národnosti. Nešlo o náhodu. Tento fakt úzko úzko súvisel s dohodou o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. Podľa tejto dohody mohlo Československo jednostranne presídliť okrem osôb presídlených v rámci paritnej výmeny aj všetkých Maďarov odsúdených ako tzv. veľkých vojnových zločincov podľa paragrafov 1 až 4 retribučného dekrétu alebo previnilcov fašistického režimu (v maďarčine sa v preklade používa pojem „malí vojnoví zločinci“) podľa paragrafu 5. Preto slovenské vládne orgány začiatkom roku 1946 tlačili na krajské orgány Zboru národnej bezpečnosti a aj na okresné ľudové súdy, aby hromadnými procesmi postavili pred súd čo najviac Maďarov. Výsledky však zaostali za očakávaniami, keďže hromadné obvinenia neboli väčšinou podložené žiadnymi dôkazmi. Vtedajšie pomery a nálady dobre charakterizuje skutočnosť, že povereník pravosúdia Ivan Štefánik sa snažil vysvetliť Danielovi Okálimu, ktorý bol v Paríži, prečo sa pred ľudové súdy nepodarilo postaviť plánovaný počet Maďarov argumentom „že sudcom nebolo mi možné dať príkaz, aby uznali vinnými osoby, o ktorých žiadna činnosť nie je zistená“.

Uvedené tvrdenia síce nedokazujú, že Esterházyho proces bol vykonštruovaný, ale naznačujú, že existovala snaha využiť retribučné súdnictvo na vytvorenie československého národného štátu. Výkonná moc bola pripravená zasahovať aj do súdnych procesov. V tejto súvislosti sa domnievam, že okrem tisícok Maďarov odsúdených na väčšie

či menšie tresty potrebovali štátne orgány aj symbolický rozsudok, ktorý by v očiach verejnosti opodstatnil obvinenie Maďarov z kolektívnej viny, čo vyplývalo z Košického vládneho programu. A táto nevďačná úloha pripadla Jánosovi Esterházymu.

Na záver treba povedať, že pri absencii hlbšieho výskumu môžeme zatiaľ zodpovedne načrtnúť len kontúry Esterházyho postavy a pôsobenia: muža z mäsa a kostí, ktorý sa ukázal byť kontroverznou osobnosťou tak v súkromnom (pozri napríklad jeho rozvod), ako aj v politickom živote. Je pravda, že žil v mimoriadne kontroverznej dobe. Z toho, čo o ňom viem, sa domnievam, že nebol ani fašistom, ale ani by som ho nedával za vzor dnešným mladým ľuďom. Bol to konzervatívny, pravicový politik, ktorý pred rokom 1938 považoval za svoje najdôležitejšie politické poslanie zmenu trianonských hraníc a po roku 1939 obhajobu záujmov Maďarov žijúcich v rámci slovenského štátu. Pri sledovaní týchto dvoch cieľov pristupoval k potenciálnym politickým partnerom či dokonca oponentom pomerne pragmaticky. Žil v čase, keď si len málokto dokázal zachovať ľudskú a politickú integritu, neomylnosť a čistotu. Hoci niektorí ho za takého považujú, podľa môjho názoru ani on nepatril k tým nemnohým. Jeho preukázateľná a zdokumentovaná činnosť pri záchrane Židov však podľa mňa dokazuje, že bol schopný sebareflexie. To treba oceniť a povedať, že povojnová justícia bola voči nemu veľmi prísna, a snáď možno dokonca povedať, že sa s ním zaobchádzalo nespravodlivo. V každom prípade by sa táto otázka mala konečne objasniť.

Kým sa však k tomuto bodu dostaneme, možno by sa mal zvážiť návrh Štefana Šutaja a slovenská historiografia by sa mala k Esterházymu správať s vážou, akú si zaslúži, t. j. mala by zozbierať pramene o ňom a na ich základe vytvoriť vlastný obraz Esterházyho. Až potom sa môže začať skutočná odborná diskusia o tom, kto bol János Esterházy.

Práca Michala Schvarca je malým, ale dôležitým krokom týmto smerom. A našťastie, čoskoro sa nám dostane do rúk aj pripravovaná monografia o Esterházy od historika Andreja Tótha z Českej republiky, ktorá snáď pomôže ozrejmiť tento nie jednoduchý problém.

Attila Simon
(Fórum inštitút pre výskum menšín, Komárno)